

## **МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ СТУПЕНЯ ПОДАТКОВОГО НАВАНТАЖЕННЯ НА ПІДПРИЄМСТВО**

Наукові праці МАУП, 2009, вип. 2(21), с. 34–39

*Викладено й проаналізовано методи визначення податкового навантаження на підприємство, наведено можливі шляхи застосування цих методів при побудові податкової системи України.*

Податки є найважливішою категорією державних фінансів і суттєвим елементом витрат для підприємств. Але податки є не тільки одним з основних складників витрат підприємств, а й фактором, що скорочує кінцевий результат діяльності — прибуток. Відповідно впродовж усієї історії людства держава в особі своїх фіскальних органів прагнула обкласти фізичних та юридичних осіб, які перебували на даній території, якнайбільшою кількістю податків за найбільшими податковими ставками, а платники податків, використовуючи як законні, так і незаконні шляхи уникнення податкового навантаження, прагнули мінімізувати свої податкові платежі.

У зв'язку з тим, що в останні роки рівень податкового тиску оцінюється в Україні як надмірно високий, зниження ставок податків (пов'язане з надією на розвиток подій, “за Лаффером”) є одна з пропозицій, що висувається найчастіше. Проте сьогодні ще немає впевненості в тому, що скорочення податків може такою мірою стимулювати зростання сукупної пропозиції й розширення бази оподаткування, що в кінцевому рахунку забезпечить зростання доходів бюджету [4, 16–17].

Водночас проблемою для економіки будь-якої країни в умовах дії високих податкових ставок є уникнення оподаткування, перехід до готівкових розрахунків між економічними суб'єктами, приховування прибутків. Тому в ході неоконсервативних податкових реформ, які пройшли під впливом ідей економіки пропозиції в середині

80 — на початку 90-х років ХХ ст., граничні ставки прибуткових податків були справді знижені, до теперішнього часу в європейських країнах вони становлять у середньому 36 % для податку на прибуток корпорацій і 47 % для індивідуального прибуткового податку [9, 362, 364].

Крім зниження податкових ставок, економіка пропозиції характеризується зміною кейнсіанської концепції оподаткування, яка базується на активній фіскальній політиці держави, на неокласичну концепцію податкової нейтральності, в основу якої покладено не прямий, а опосередкований вплив держави на економіку. Тому, вважаючи, що податкові пільги призводять до зменшення оподаткованого доходу, звуження податкової бази, то, наслідуючи курс економіки пропозиції на зниження податків, податкові пільги в ході неоконсервативних податкових реформ були значно знижені. Пріоритет залишився лише за інвестиційними податковими пільгами, що реально збільшували в перспективі прибуток підприємств, а значить, податкові доходи держави. Крім того, слід відзначити, що в умовах відкритості економіки й свободи переміщення факторів виробництва проблему оподаткування треба розглядати в глобальному масштабі. Диспропорції в податковій політиці різних країн, як відзначав ще А.Сміт, який стверджував, що свобода торгівлі є основа багатства народів, сьогодні ми це розуміємо як переміщення капіталів і трудових ресурсів у країни з більш сприятливим податковим кліма-

том. А це, у свою чергу, негативно відбивається на економіці країни, з якої мігрують капітали і трудові ресурси.

Звичайно, відтік капіталу з України пов'язаний не тільки з особливістю її податкової системи, але податкові фактори відіграють у цьому процесі далеко не останню роль. Тому при розробленні національної податкової політики варто враховувати не тільки внутрішні, а й зовнішні фактори: стан податкового клімату в інших країнах, сучасні податкові теорії, що превалюють на даний момент у провідних країнах із розвинутою економікою, досвід проведення податкових реформ за кордоном.

Формування податкового менеджменту безпосередньо пов'язане з поняттям податкового навантаження. Відсутність у фінансовій практиці України підходів і методик визначення межі податкового навантаження, його прогнозування призвела до надмірного оподаткування суб'єктів господарювання. А це, у свою чергу, зумовило необхідність управляти податковими платежами на підприємстві з метою їх оптимізації.

Справляння податків передбачає активну діяльність уповноважених державних органів. Але й роль платника податків при цьому не повинна бути пасивною. Одним з принципів побудови механізму справляння податків є самостійне обчислення й сплата платником належних сум податків і зборів. Сам порядок справляння податків передбачає обов'язкові стадії не лише обчислення й сплати податків, а й податковий контроль, включаючи дії й засоби стягнення не внесених у строк податків і податкових платежів, повернення внесених зайвих податків, податкової застави та ін.

Нерідко в юридичній, а часто і в економічній літературі поняття “справляння податків” змішують з поняттям “стягнення податків”. Справляння — це встановлення законами України порядку й механізму внесення до бюджету чи до державного цільового фонду належної суми платежу. Стягнення — це вужче поняття, складова справляння податків. Його основна риса полягає в тому, що воно передбачає застосування примусових засобів з боку держави й використовується тоді, коли податок не сплачується у встановленому законом порядку або сплачується неналежним чином чи в неналежних розмірах [3, 55].

Крім того, слід розрізняти загальний і спеціальний механізми справляння податків і зборів. Загальний механізм базується на загальних законодавчих актах про оподаткування; цей механізм утворює ціла низка засобів безвідносно до якогось

конкретного платежу. Водночас кожен законодавчий акт про конкретний податок містить або може містити норми, які встановлюють особливості справляння окремих видів податків і зборів, що в сукупності становлять спеціальний механізм справляння податків.

Загальний механізм включає дві головні частини: безпосередньо сплату податку та контроль забезпечення сплати податку. Сплата податків передбачає самостійну роботу платника з обчислення та внесення платежів до бюджету. На цьому етапі у платника ще немає конкретних правовідносин з податковими органами, вони виникають пізніше. Невід'ємною частиною сплати податку є його обчислення. У цілому юридичного значення обчислення не має, оскільки саме по собі воно не породжує конкретних юридичних прав і обов'язків, а закінчується самостійним внесенням належної суми платежу платником податку. Водночас обчислення платежу має дві характерні риси. По-перше, у ході обчислення визначається сума платежу, яка й утворює те, що, власне, і є податок. По-друге, вже на стадії обчислення закладаються основи податкового контролю, оскільки обчислення багатьох платежів відбувається за формами, встановленими Державною податковою адміністрацією України, які потім подаються до податкових органів. Стадія обчислення на сьогодні сама по собі громіздка за обсягами. Кількість форм, які при цьому заповнюються, за деякими платежами перевищують два десятки. Тому, на нашу думку, Державна податкова адміністрація повинна вжити заходів щодо спрощення процедури обчислення податків в Україні.

Зі сплатою платежу, окрім зазначеного вище, пов'язані також відстрочка й розстрочка платежів, які можуть застосовуватися за рішенням податкових органів на умовах податкового кредиту з урахуванням фінансового стану платників податку. Тому етап сплати податку може складатися з обчислення, відстрочки, розстрочки та внесення платежу. Обов'язок сплати податку за деякими платежами закінчується його внесенням, але ціла низка платежів підлягає детальному контролю податкових органів, і сам по собі факт їх внесення не означає виконання податкового зобов'язання. Обчислення й сплата податків, облік платежів, контроль за ними — це обов'язкові елементи механізму справляння податків.

Що ж стосується спеціального механізму справляння кожного з податків, то він впливає з тих особливостей, що визначаються економічною та юридичною природою податку чи збору, зокре-

ма його об'єкта. Наприклад, справляння податку на прибуток має цілу низку особливостей — внесення авансових платежів, особливі форми розрахунків, наявність пільг та ін.

Український підприємець, який витрачає на сплату податків значну частину свого доходу, має повне право використовувати всі ті можливості зниження податкових платежів, що мають легальний характер. Тому податковий менеджмент на мікрорівні знайшов реальне втілення у фінансовій практиці суб'єктів господарювання. Сьогодні в Україні, як відомо, діє досить високий рівень ставок ПДВ та податку на прибуток. І це при тому, що, за деякими розрахунками, податкові стягнення більше 48 % прибутку руйнують стимули до виробничої діяльності [6, 36]. І не випадково, що сьогодні основним джерелом донарахувань та стягнень податків з підприємств за результатами перевірок є саме ПДВ та податок на прибуток.

Необхідно відзначити й те, що діюча система оподаткування має досить заплутану нормативну й законодавчу базу. Відомо, що багато часу витрачають фінансові менеджери та бухгалтери підприємств, щоб з'ясувати значну кількість нормативних документів, які постійно змінюються.

На сьогодні лише з податку на прибуток підприємств діє 179 нормативно-правових актів, до яких належать закони, постанови, укази, розпорядження, інструкції, положення. З податку на додану вартість діє 192, з акцизного збору — 165, з плати за землю — 47, з податку на доходи громадян — 48, з питань щодо примусового стягнення податкової заборгованості — 116, з державного мита — 30 актів. Загалом з питань оподаткування сьогодні діє понад 1030 нормативно-правових актів [5, 76]. Тому, як уже зазначалося, досить актуальною стає необхідність використання податкового менеджменту в роботі підприємства. Податковий менеджмент спирається на визнання права кожного платника податків використовувати всі засоби для оптимізації податкових обов'язків у межах чинного законодавства. Але слід відзначити, що в науковій літературі поняття податкового менеджменту чітко не визначене. Так, І. Бланк визначає податкову політику підприємства як складову фінансової стратегії підприємства, спрямовану на вибір найефективніших варіантів здійснення податкових платежів при альтернативних варіантах його господарчої діяльності [2, 430]. К. Ковальчук і Т. Рева, навпаки, вважають, що податковий менеджмент як складова фінансового менеджменту передбачає оптимізацію економічної стратегії при жорстко

заданих параметрах податкового середовища та ринкової кон'юнктури [8, 80].

У практиці фінансової діяльності підприємств найчастіше податковий менеджмент визначається як організація діяльності підприємства, спрямована на мінімізацію податкових обов'язків, не порушуючи встановлених законів. Тобто суб'єкту господарювання надається право вибору між різними варіантами здійснення діяльності й розміщення активів, спрямованими на досягнення максимально низького рівня податкових обов'язків. В основі цього лежить максимально можливе, повне й правильне використання всіх встановлених законом пільг, урахування позиції податкових органів і напрямів податкової, інвестиційної й бюджетної політики держави.

Вирішальним фактором, що зумовив зазначений розвиток теорії й практики податкового менеджменту в Україні, є значне податкове навантаження на суб'єктів господарювання. Податковий тягар, що тисне на підприємства, можна вважати результатом податкової політики, що проводиться державою. Законотворці багатьох держав постають перед дилемою: збільшувати дохідну частину бюджету за рахунок надходжень податків при збільшенні податкових ставок чи встановити середню оптимальну ставку, сформувати систему міцних стимулів для виробників і забезпечити мінімізацію дефіциту в найближчому майбутньому та перспективу стабілізації або покращання економічного становища в цілому. Перший напрям, характерний для вирішення проблем сьогодення, більшою мірою має політичний характер і, на жаль, знаходить своє відображення в розвитку податкового законодавства в Україні. Другий — більш міцний, оскільки надає впевненість виробникам у майбутньому, у кінцевому рахунку стимулює виробництво, що вже саме по собі знижує дефіцит бюджету та зберігає один з основних принципів оподаткування — сталість використання як податкових важелів, так і методів їх застосування [10, 95–96]. Зведеним показником для оцінювання ваги податків кожного напрямку й буде податкове навантаження, що на макrorівні, на думку Н. Кучерявенко, може бути визначене як відношення загальної суми податкових платежів до розміру сукупного національного продукту. При цьому автор звертає увагу на одну особливість категорії податкового тягаря, який, на його думку, може здійснюватися на чотирьох рівнях: 1) тиск безпосередньо податкових важелів; 2) тиск усієї сукупності податків, зборів і платежів; 3) використання механізму пільг і до-

тацій окремими платниками, що пересуває тиск з одних платників на інших; 4) використання різних податкових технік, що посилюють податковий тиск на платника (наприклад, авансові внески) [10, 96].

Що ж стосується податкового навантаження на мікрорівні, то в міжнародній і вітчизняній практиці податкове навантаження прийнято оцінювати як відношення всіх сплачених (нарахованих до сплати) податків до величини виручки від реалізації. М. Литвин [11, 29] у своїй праці наводить комплексну оцінку даного поняття, що включає кількість податків та інших обов'язкових платежів, структуру податків, механізм стягнення податків, показник податкового навантаження підприємства. Для окремого платника він пропонує показник податкового навантаження розраховувати як відношення суми нарахованих (або сплачених) податків до суми джерел їх оплати. У число нарахованих (або сплачених) податків включаються всі без винятку податки й обов'язкові платежі підприємства в бюджет і позабюджетні фонди. При цьому автор акцентує увагу на тому, що джерела сплати податків можуть відрізнитися від бази оподаткування, тобто до них належить тільки дохід підприємства в його різних формах. Такий підхід до оцінювання податкового навантаження, на нашу думку, більш притаманний, ніж визначення його шляхом співвідношення всіх податків і платежів до позабюджетних фондів, до обсягу реалізації продукції. Розрахунок податкового навантаження на основі обсягу реалізації продукції має істотні недоліки.

По-перше, така методика не враховує відмінностей структури витрат у собівартості продукції у різних господарюючих суб'єктів, тобто податкові платежі співвідносяться з матеріальними витратами на виробництво продукції, що не має прямого відношення до податкового тягаря. Більшість податків є прямі і відповідно до Закону України "Про оподаткування прибутку підприємств" належать до валових витрат [1]. Це нарахування на фонд оплати праці, комунальний податок, плата за землю та ін. Усі ці податки є ціноутворюючими факторами (якщо попит на продукцію дозволяє збільшити собівартість) або зменшують прибутки (а точніше, збільшують збитки) від реалізації продукції. Тому рівень податкового навантаження за цими зобов'язаннями продавця правильніше було б співвідносити із собівартістю. Податки ж, що сплачуються з чистого прибутку, було б доцільно співвідносити з прибутком, що показало б, яким чином податки, що сплачуються за

рахунок фінансових результатів, впливають на загальне зниження прибутку порівняно із загальним прибутком, отриманим від реалізації. А це, по-друге, значною мірою перекидає справжню динаміку показника податкового навантаження, пом'якшуючи його. По-третє, при такому розрахунку не враховується спроможність платити податки. У зв'язку з цим вважаємо, що таку методику можна застосувати лише при аналізі так званої динаміки податкомісткості продукції конкретного виробництва за різні звітні періоди, оскільки вона визначає частку податкових відрахувань у валовому доході підприємства.

У зв'язку з цим бачимо, що найбільш прийнятною методикою визначення податкового пресу є методика, запропонована М. Жежерою. Відповідно до неї загальним знаменником, до якого можна звести розмір податкового навантаження з усіх податків, є прибуток. При цьому розмір податкового навантаження буде розраховуватися таким чином [7, 38–40]:

$$\dot{I}_{\delta} = \frac{\hat{A}_{\delta} - \hat{A}\hat{A}_{\delta} - \dot{I}_{\delta}}{\dot{I}_{\delta}} = \frac{\hat{A}_{\delta} - \hat{A}\hat{A}_{\delta}}{\dot{I}_{\delta}} - 1, \quad (1)$$

де  $\Pi_{\tau}$  – податкове навантаження (тягар);  $B_p$  – виручка від реалізації (без ПДВ та інших непрямих податків);  $BB_p$  – витрати на виробництво реалізованої продукції (без урахування суми податків, сплачених за рахунок собівартості);  $\Pi_{\phi}$  – фактичний прибуток, який залишається в розпорядженні підприємства після сплати податків.

Розмір податкового тягаря можна подати також як показник, що характеризує, в якій мірі сумарна величина сплачених податків відрізняється від прибутку, при цьому формула дещо змінюється:

$$\dot{I}_{\delta} = \frac{\hat{A}_{\delta} - \hat{A}\hat{A}_{\delta} - \dot{I}_{\delta}}{\hat{A}_{\delta} - \hat{A}\hat{A}_{\delta}} = 1 - \frac{\dot{I}_{\delta}}{\hat{A}_{\delta} - \hat{A}\hat{A}_{\delta}}. \quad (2)$$

При цьому очевидно, що підприємство, виходячи з формули (1), може одержувати прибуток, якщо величина податкового навантаження, розрахована за цією формулою, не перевищує одиниці. Збільшення ж податкового тягаря в межах одиниці також не може розцінюватись як негативний вплив на прибуток підприємства. А якщо підприємство зазнає збитків, то й зміна розміру податкового навантаження не може ліквідувати збитки від основної діяльності. Коли значення податкового навантаження від'ємне, це означає, що причиною збитків у даному разі є не важкий податковий тягар, а інші внутрішні фактори діяльності підприємства. Високий податковий тиск буде причиною

збитків на підприємстві лише тоді, коли розрахункове значення податкового пресу перевищить одиницю. Тільки зменшивши його значення хоча б до одиниці, підприємство може отримати прибуток. Нульового значення показник податкового навантаження може досягати, коли прибуток за умови відсутності податків дорівнює фактичному розміру прибутку після сплати податків.

Значення розміру податкового навантаження буде незмінно тяжіти до одиниці. З економічного погляду це означає, що підприємство ні в якому разі не може витратити на виплату податків усі свої ресурси, що залишилися в його розпорядженні після покриття необхідних витрат (тобто прибуток, який фактично залишився в розпорядженні підприємства після сплати податків, ніколи не буде дорівнювати нулю: у підприємства буде або прибуток, або збиток).

Порівняльний аналіз методик визначення податкового навантаження на підприємства наводить А. В. Трошин [14]. Він відзначає, що кожен з розглянутих підходів по-своєму може бути застосований, але перед тим, як приступити до відбору методики, необхідно реально уявляти, що для повноцінного аналізу потрібен показник, який би пов'язував величину податкового навантаження підприємств з можливостями їх розвитку на основі самофінансування.

Найбільш повно, на його думку, цим критерієм відповідає підхід, заснований на кількісній оцінці податкового навантаження на підприємства, запропонований А. Кадушиним і Н. Михайловою. Податкове навантаження, на їхню думку, слід визначати як частку доданої вартості, створеної на окремому підприємстві, що віддається державі. На думку авторів цієї методики, додана вартість становить джерело доходу підприємства і відповідно джерело сплати податків. Таким чином, податок порівнюється з джерелом сплати. Цей показник дозволяє “усереднити” оцінку податкового навантаження для різних типів виробництв, тобто забезпечити зіставність податкового навантаження для різних економічних структур. Таким чином, частка доданої вартості, яку організація повинна згідно з діючою системою оподаткування віддати державі, є функція типу виробництва за критерієм частки у складі валового доходу матеріальних, трудових та амортизаційних витрат [14, 47]. Однак для досягнення максимального ефекту при аналізі А. В. Трошин пропонує додатково залучати підхід для визначення податкового навантаження на підприємстві, розроблений М. І. Литвином.

Крім того, А. В. Трошин вважає, що для кожної галузі народного господарства необхідно зайнятися пошуком “критичної точки” податкового навантаження, тобто розробити галузеві нормативи граничного податкового навантаження, що ґрунтується на аналізі частки матеріальних витрат, витрат на оплату праці й амортизації в доданій вартості. Нормативи повинні мати максимальне і мінімальне значення й застосовуватися залежно від бюджетних потреб, а також пріоритетів економічного розвитку галузі [14, 47].

Вважаємо, що співвідношення розміру сплачених податків до отриманого розміру доданої вартості (або прибутку як основної складової доданої вартості) можна було б застосовувати як критерій при розробленні податкової політики підприємства.

У зарубіжних країнах в останні роки для оцінювання податкового навантаження широко застосовується методологія обчислення частки податків у обсязі ВВП.

Якщо частка податків у країні не перевищує 10–15% ВВП, то податкове навантаження вважається низьким і потреба в податковому плануванні для господарюючих суб'єктів мінімальна.

Рівень податкового навантаження в межах 20–35% ВВП вважається середнім, при цьому потреба в податковому плануванні для суб'єктів господарювання набуває істотного значення.

У країнах, де податки становлять 40–50% ВВП і більше, податкове навантаження вважається високим. У цій ситуації податкове планування стає найважливішим елементом фінансово-планової роботи на підприємствах усіх розмірів і форм власності [12, 99].

В Україні на протязі зниження прибутковості в національному господарстві у 90-х роках ХХ ст. нині відбувається процес її зростання в цілому по національному господарству й промисловості зокрема. Якщо питома вага чистого прибутку у ВВП зменшилася з 62,9% у 1993 р. до 3,3% у 1998 р. та 5,8% у 1999 р., то у 2002 р. вона вже становила 26,08%, у 2003 р. — 28,44%, у 2007 р. — 30,69%. Рентабельність операційної діяльності промислових підприємств за видами промислової діяльності зросла з 2,6% у 2002 р. до 4,7% у 2004 р. і 5,5% у 2007 р. [13, 71]. Разом з падінням питомої ваги прибутку у ВВП відбувається й зниження питомої ваги валової доданої вартості у валовому випуску з 42,72% у 2002 р. до 40,98% у 2004 р. та 41,74% у 2007 р. [13, 34].

Фактично виконані розрахунки свідчать про стійкі тенденції до збільшення рівня податкового

навантаження. Розрахунки питомої ваги податків і зборів до ВВП без податків на продукти та виробництво показують ще більший рівень податкового навантаження. А якщо додати податки на доходи, то рівень оподаткування зростає з кожним роком.

Таким чином, зазначений рівень податкового навантаження зумовив розвиток податкового менеджменту як важливого елемента системи управління підприємством, що дало змогу дослідити методологічні та методичні підходи до визначення ступеня податкового навантаження на підприємство.



### Література

1. Закон України "Про оподаткування прибутку підприємств" від 22 травня 1997 р. № 283/97-ВР // Баланс. — 1998. — № 1. — С. 8–16.
2. Бланк І. А. Основи фінансового менеджмента: В 2 т. — К.: Ника-Центр, 1999. — Т. 1. — 592 с.
3. Весельський М. Поняття і механізм справляння податків в Україні // Право України. — 1999. — № 6. — С. 54–57.
4. Вишне夫斯基 В. П., Стещенко С. Г. Оценка влияния налогов на хозяйственную деятельность промышленных предприятий с помощью методов экономико-математического моделирования. — Донецк: ИЭП НАН Украины, 1998. — 108 с.
5. Данилов О. Д., Фліссак Н. П. Податкова система та шляхи її реформування: Навч. посіб. — К.: Парламент. вид-во, 2001. — 216 с.
6. Есипов С. Общий уровень налогообложения // Бизнес Информ. — 1997. — № 1. — С. 35–36.
7. Жежера М. Визначення міри податкового тягаря і його впливу на фінансовий стан підприємств // Економіка, фінанси, право. — 1999. — № 9. — С. 38–40.
8. Ковальчук К. Ф., Рева Т. М. Налоговый менеджмент промышленного предприятия. — Днепропетровск: Ин-т технологии, 2000. — 122 с.
9. Куцин М. А. та ін. Сучасна теорія та практика оподаткування. — Х.: Прапор, 2001. — 512 с.
10. Кучерявенко Н. П. Налоговое право. — Харьков: Консум, 1997. — 432 с.
11. Литвин М. И. Налоговая нагрузка и экономические интересы предприятия // Финансы. — 1998. — № 5. — С. 29–31.
12. Налоги и налогообложение: Учеб. пособие для вузов / Под ред. И. Г. Русаковой. — М.: Финансы, ЮНИТИ, 1998. — 495 с.
13. Статистичний щорічник України за 2005 рік / Держкомстат України / За ред. О. Г. Осауленко. — К.: Консультант, 2008. — 575 с.
14. Трошин А. Сравнительный анализ методик определения налоговой нагрузки на предприятия // Финансы. — 2000. — № 5. — С. 44–47.

*Розвиток податкового менеджменту в Україні зумовлений зростанням податкового навантаження на підприємства. Викладені у статті методи визначення податкового навантаження можуть бути корисні при визначенні оптимальних для економіки змін податкових ставок.*

*Развитие налогового менеджмента в Украине обусловлено возрастанием налоговой нагрузки на предприятия. Изложенные в статье методы определения налоговой нагрузки могут быть полезны при определении оптимальных для экономики изменений налоговых ставок.*

*Development of tax management in Ukraine is caused by increase of tax loading on the enterprises. The methods of definition of tax loading stated in article can be useful at definition of optimum changes to economy of tax rates.*

Надійшла 26 січня 2009 р.